

МОНИ АЛМАЛЕХ

САВСКАТА ЦАРИЦА

ЛЮБОВТА МЕЖДУ СОЛОМОН И САВСКАТА ЦАРИЦА*

Срещата на Соломон със Савската царица съдържа важни подробности, включително необичайната за патриархалното общество любов и уважение между двамата (3 Царе 10; 2 Летописи 9).

Отношенията между *Соломон* и *Савската царица* מְלֶכֶת־שָׁבָא [малкàт шèва] далеч надхвърлят една древна любовна история.

3 Царе 10:1

וּמֶלֶכֶת־שָׁבָא שָׁמְעַת אֶת־שְׁמֵעַ שְׁלֹמֹה לְשֵׁם יְהוָה וַתָּבֵא לְנִסְתּוֹ בְּחִידוֹת:

1 И **Савската** {Еврейски: **Шевска.**} **царица**, като чу, че Соломон се прочува *като служител на* Господното име, дойде да го опита с мъчни *за нея въпроси*. (Библия 1940)

Савската царица, като чу за славата Соломонова в името на Господа, дойде да го изпита с гатанки. (Библия 1992)

Името на мястото/държавата е повод да се смята, че Савската царица е чернокожа, защото *Шева* שָׁבָא [шèва] е второто име на име на *Етиопия*. По-често Етиопия е наричана כּוּשׁ [куш]. Буквата *Шин* שׁ има два възможни прочита – като звука *ш* и като звука *с*. Във втория случай тя се нарича *Син* שׁ. Затова на български казваме *Савската царица*, но етиопците наричат страната си и до днес „страната на малкàт шèва“.

Песен на песните е другият източник, от който черпим информация за Савската царица, макар че в тази библейска книга не е казано, че любимата на Соломон е именно Савската царица. По традиция се смята,

* Изображението на Савската царица е от средновековния ръкопис “Bellifortis” от Конрад Кайзер (1405), Бохемия, Пражка школа (Niedersächsische Staats-und Universitätsbibliothek, Göttingen, Germany). Илюстрациите в този трактат за военна технология са от немски художници.

че Савската царица и любимата от *Песен на песните* е една и съща жена, защото в *Песен на песните* е посочено, че любимата на Соломон е черна.

Песен на песните 1:5

שְׁחֹרָה אֲנִי וְנֹאדָה בְּנוֹת יְרוּשָׁלַם כְּאֵהֶלִי קָדָר פִּירִיעוֹת שְׁלֹמֹה:[†]

Дъщери иерусалимски! **черна съм**, но съм хубава като шатри кидарски, като Соломонови завеси. (Библия 1992)

KJV Song of Solomon 1:5 I **am black**, but comely, O ye daughters of Jerusalem, as the tents of Kedar, as the curtains of Solomon.

LXT Song of Solomon 1:5 **μέλαινά** εἰμι καὶ καλή θυγατέρες Ἱερουσαλημ ὡς σκηνώματα Κηδαρ ὡς δέρρεις Σαλωμων

VUL Song of Solomon 1:4 **nigra** sum sed formosa filiae Hierusalem sicut tabernacula Cedar sicut pelles Salomonis

Другата причина е, че разказът за тяхната среща в историческите книги *3 Царе 10* и *2 Летописи 9* представя любов, която не само съответства на еротиката и чувствата от поетичната *Песен на песните*.

3 Царе 10:1-13

1 И Савската {Еврейски: Шевска.} царица, като чу, че Соломон се прочува *като служител на* Господното име, дойде да го опита с мъчни *за нея въпроси*. 2 Дойде в Ерусалим с една твърде голяма свита, с камили натоварени с аромати, и с твърде много злато и скъпоценни камъни; и като дойде при Соломона, говори с него за всичко що имаше на сърцето си. 3 И Соломон отговори на всичките ѝ въпроси; нямаше нищо скрито за царя, което не *можа* да ѝ обясни. 4 А като видя Савската царица всичката мъдрост на Соломона, и къщата която бе построил, 5 ястията на трапезата му, седенето на слугите му, и прислужването на служителите му, и облеклото им, и виночерпците му, и нагорницето, с което отиваше в Господния дом, не остана дух в нея. 6 И рече на царя: Верен беше слухът, който чух в земята си, за твоето състояние и за мъдростта ти. 7 Аз не вярвах думите, докато не дойдох и не видях с очите си; но, ето, нито половината не ми е била казана; мъдростта ти и благоденствието ти надминават слуха, който бях чула. 8 Честити мъжете ти, честити тия твои слуги, които стоят всякога пред тебе та слушат мъдростта ти. 9 Да бъде благословен Господ твоят Бог, Който има благоволение към тебе да те постави на Израилевия престол. Понеже Господ е възлюбил Израила за винаги, затова те е поставил цар, за да раздаваш правосъдие и да вършиш правда. 10 И тя даде на царя сто и двадесет таланта злато, и твърде много аромати и скъпоценни

[†] Всички цитати на стихове на иврит са от Biblia Hebraica Stuttgartensia (WTT)

камъни; не дойде вече такова изобилие от аромати, каквото ония, които Савската царица даде на Соломона. 11 Още и Хирамовите кораби, които донасяха злато от Офир, донасяха от Офир и голямо изобилие алмугови дървета и скъпоценни камъни. 12 А от алмуговите дървета царят направи преградки в Господния дом и в царската къща, тоже и арфи и псалтири за певците; такива алмугови дървета не са дохождали нито са били виждани до днес. 13 И цар Соломон даде на Савската царица всичко що тя желаше, каквото поиска, освен онова, което цар Соломон ѝ даде доброволно. И тъй тя се върна със слугите си та си отиде в своята си земя. (Библия 1940)

Не само че Савската царица дарява богато Соломон, но и тя получава соломонови дарове и то не е просто любезност, а „цар Соломон даде на Савската царица всичко що тя желаше, каквото поиска, освен онова, което цар Соломон ѝ даде доброволно“ (стих 13).

Тази връзка не е просто любов. Тя има значими исторически последици – през всички векове има етиопски евреи, а християнската етиопска църква съхранява специален ритуал – шествие на скинията – който липсва във всички други християнски църкви. Една от легендите, намерили място в статии монографии, както и в програмата на телевизионния канал „Дисквъри“, разказва, че скинията от Храма на Соломон не е взета от Навуходоносор (4 Царе 24:13; 2 Летописи 36:18-19 и др.), нито е скрита от Еремия (2 Макавеи 2:6-8), а е изнесена в Етиопия и се пази и до днес там от християнски свещеник.

Традицията в африканската държава е такава, че Етиопия и днес нарича сама себе си „Страната на Кралицата от Шеба“, като се посочва, че в град Аксум се съхранява Светият кивот. Тази легенда по своеобразен начин съответства на разказа в 3 Царе 10:1-13. Стихове 1-10 и 13 разказват за взаимните дарения и уважение между Соломон и Савската

царица. Този разказ е прекъснат в стихове 11 и 12 от текст, отнасящ се до украсата на храма и на дома на Соломон.

3 Царе 10:11-12

11 Още и Хирамовите кораби, които донасяха злато от Офир, донасяха от Офир и голямо изобилие алмугови дървета и скъпоценни камъни. 12 А от алмуговите дървета царят направи преградки в Господния дом и в царската къща, тоже и арфи и псалтири за певците; такива алмугови дървета не са дохождали нито са били виждани до днес. (Библия 1940)

В 2 Летописи 9 разказът за Савската царица е повторен със същия отстъп за майстор Хирам и храмовата украса.

В това напълно неуместно, на пръв поглед, прекъсване на разказа за двамата влюбени е вмъкнато не само името на строителя Хирам, а и на царя на Тир, също Хирам. Цар Хирам е близък приятел на Давид и Соломон. Соломон заема от Хирам, царя на Тир, майстора със същото име – Хирам, който ръководи строителството на Втория храм (2 Летописи 2:11-14). Майсторът строител Хирам е важна митологема в доктрината на масонството.

Името *Хирам* на иврит (*Хурам חורם*), арамейски и арабски означава нещо бяло, т.е. сакрално чисто. Коренът на името е *Хет–Вав–Рейш חור*. От него се образуват думите *бяло нещо חור* [хур], *побелявам, побелея, съм/ставам бял, побледнявам, съм/ставам блед חרף* [хивàр], *бял хляб, бял кейк חורי* [хорì], *лен חור* [хур]. Подробно за *лена* тип-*חור* [хур] и другите видове *лен*, виж в Алмалех 2010: 307-312.

Майсторът на Първия храм е „нещо бяло”, т.е. ритуално чисто, с

възможност да влиза, а всъщност и да построи, в Светая-Светих. Да не забравяме, че в древността има принцип „името отговаря на качествата на човека“. Царят на Тир, неевреинът Хирам, обаче също е „нещо бяло“. Историята с царя и майстора напомня за един важен казус в Стария завет – нееврей, които са праведници. Това е казус наличен и в Новия завет, където терминът епитет за Христос – Мелхицадек – е възпроизведен и актуализиран от ап. Павел в Послание до евреите. Думата Мелхицадек означава „праведен цар“. Мелхицадек е цар на Ерусалим, на който Авраам поднася дарове. Според древните правила, поднасяш дарове на човек, който е по-издигнат от тебе. Мелхицадек, царят на Ерусалим, е „свещеник на Всевишния Бог“ (Битие 14:18), макар че не е еврей. За съжаление, по разбираеми причини и в юдаизма, и в християнството, и в исляма тази тема е или пренебрегвана, или преекспонирана. Но и случаят с „белите“ хора – царят Хирам и майсторът Хирам – препотвърждава, че праведен човек може да бъде и неевреин по произход.

Странното вмъкване на „белия“ цар на Тир в разказа за Савската царица навярно е знак, че монотеистичните отношения между Етиопия и еврейството са белязани за вечни времена от духа на близост, разбирателство и взаимно уважение. Точно както са отношенията между Соломон и Савската царица.

Амос 9:7 е любопитен стих, в който етиопците са отъждествени с израилтяните и подкрепя тезата за специалния статут на етиопците като

деца на Единия Бог. Стихът в прав текст казва, че Единият Бог бди не само над израилтяните и етиопците, но и над други съседни народи – филистимците и арамейците. А стих 12 препотвърждава тази грижа на Господ към другите народи, „които се наричат с името Му“:

Амос 9:7

Вие израилтяни, казва Господ, Не сте ли за Мене като етиопци? Не изведох ли, както Израиля от Египетската земя, Така и Филистимците от Кафтор И сирийците от Кир? (Библия 1940)

Вие, синове Израилеви, не сте ли за Мене като синове етиопски? казва Господ. Нали Аз изведох Израиля из земята Египетска и филистимци - из Кафтор и арамяни - из Кир? (Библия 1992)

Амос 9:12

За да завладеят останалите от Едом и всичките народи, които се наричаха с името Ми, Казва Господ, Който прави това. (Библия 1940)

Общоприето е, че *Песен на песните*, поне външно, е еротична библейска поезия, посветена на любовта между Соломон и Савската царица.

Освен еротична поезия *Песен на песните* е една от най-мистичните библейски книги, която разказва за любовта между Бог и еврейския народ. „Повечето от ранните равини разбират *Песен на песните* като духовен, а не като сексуален текст. В зависимост от контекста равин Акива и други равини идентифицират жената от *Песен на песните* като еврейската общност, като еврейския съд, като групата на праведните или много други неща.“ (Кар 2003: 141)

А жената е черна שחורה [шхорà] в *Песен на песните* 1:5! Думата שחורה [шхорà] е женски род от черен שחור [шахòр].

Песен на песните 1:5

Дъщери иерусалимски! **черна съм**, но съм хубава като шатри кидарски, като Соломонови завеси. (Библия 1992)

Думата *черна* שְׁחֹרָה [шхорà] не променя мистичната перспектива на книгата. Напротив, засилва я, защото от корена на שְׁחֹרָה [шхорà] се образува един от термините за *зора, изгрев* שָׁחַר [шàхар], както и глаголите *търся, домогвам се, стремя се* שָׁחַר [шàхар].

Любовта между Савската царица и Соломон и историческите ѝ измерения са отразени в избора на думите и тук преводите имат своята роля за предаване на отделните думи и на целия смисъл в симетрия спрямо иврит. Но поради разликата в езиците може да се явят асиметрия и дисиметрия.

В Песен на Песните 1:5 има симетрия, защото индоевропейските преводи почти на сто процента превеждат ивритската дума *черна* שְׁחֹרָה [шхорà] с основен термин за цвят – *черна, чёрна, black, noire, černá, μέλαινά, nigra*. Много рядко тук се замества с термин за прототип – *dark* „тъмна“ (НКJ). Италианската версия (IEP) дава *кафява (bruna)*, верен нюанс с оглед на шоколадовия цвят на кожата на етиопците за разлика от суданците. Испанската версия (RVA) е съвсем имперска, или пък се отнася със странна испанска толерантност към мавърското минало на иберийския полуостров, и отива доста далеч – *брюнетка (morena)*.

Думата קֵדָר [кедàр] от Песен на песните 1:5 е име на племе, което

има красиви шатри. Но от нейния корен, *Куф–Далет–Рейш קרף*, се образуват редица думи за прототипа на черното – *тъмнина, мрак; оплакващ/опечален човек, човек в траур, потъмнявам*. Спрямо логиката на древния обичай – „човекът е като името и името отразява качества на човека“ – това племе ще да е било от чернокожи хора.

В стих 6, любимата е „почерняла“/”мургава“ *שְׁחֵחַרְחֵרֵת* [шхархòрет], букв. *чёрничка* или *черновата*. С това умалително се препотвърждава многозначната чернота на любимата.

Песен на песните 1:6

אֵל-תְּרֹאוּנִי שְׁאֲנִי שְׁחֵחַרְחֵרֵת שֶׁשֶׁזְפַתְנִי הַשֶּׁמֶשׁ בְּנֵי אִמִּי נִחְרְוּ-בִּי

Не ме гледайте, че съм **почерняла**, Понеже слънцето ме е припърлило. Синовете на майка ми, като се разгневиха на мене, Поставиха ме пазачка на лозята; Но своето лозе не опазих. (Библия 1940)

Не гледайте ме, че съм **мургава**, защото слънцето ме е ожурило: майчините ми синове ми се разсърдиха, туриха ме лозята да пазя - моето собствено лозе не запазих. (Библия 1992)

KJV Song of Solomon 1:6 Look not upon me, because I **am black**, because the sun hath looked upon me: my mother's children were angry with me; they made me the keeper of the vineyards; *but* mine own vineyard have I not kept.

RSV Song of Solomon 1:6 Do not gaze at me because I am **swarthy**, because the sun has scorched me. My mother's sons were angry with me, they made me keeper of the vineyards; but, my own vineyard I have not kept!

RST Song of Solomon 1:5 Не смотрийте на меня, что я **смугла**, ибо солнце опалило меня: сыновья матери моей разгневались на меня, поставили меня стеречь виноградники, - моего собственного виноградника я не стерегла.

LXT Song of Solomon 1:6 μή βλέψητέ με ὅτι ἐγὼ εἶμι **μεμελανωμένη** ὅτι παρέβλεψέν με ὁ ἥλιος υἱοὶ μητρὸς μου ἐμαχέσαντο ἐν ἐμοί ἔθεντό με φυλάκισσαν ἐν ἀμπελώσιν ἀμπελώνα ἐμὸν οὐκ ἐφύλαξα

VUL Song of Solomon 1:5 nolite me considerare quod **fusca** sim quia decoloravit me sol filii matris meae pugnaverunt contra me posuerunt me custodem in vineis vineam meam non custodivi

В преводите на Песен на Песните 1:6 също има симетрия. Думата

תְּחִלָּה [шхархòрет] е умалително в женски род от *черна* שְׁחֹרָה [шхорà] по типичен за иврит модел с редупликация (повторение) на елементи от корена и значение за намаляване на признака от основната дума: *черна* שְׁחֹרָה [шхорà] – *черновата, мургава* תְּחִלָּה [шхархòрет]. За תְּחִלָּה [шхархòрет] преводите реагират и въвеждат термин за конкурент на прототип – *мургава* (Библия 1992) или *смугла* (RST), или с причастието *почерняла* от основния термин за цвят (Библия 1940).

Гръцката дума *μεμελανωμένη* успява да следва ивритската словообразователна и смислова връзка с *μέλαινα* „черна“, *μελανόμοι* „да съм черен“. Латинският във Вулгата предпочита *fusca*, която означава по-често *кафяво*, макар че може да значи и *черно*. От английските преводи само KJV използва *black* (*черна*), а останалите предпочитат *swarthy, dark* (*мургава, тъмна*).

Интересът към *Песен на песните* е многостранен. Тук ще разгледам една статия, която е концентрирана върху хипотезата на автора, Виктор Сасон, че „мургавата/почерняла“, „черна/тъмна“ любима не е Савската царица, а е дъщерята на фараона, за която Соломон се жени (Сасон 1989). Това е трактовка, известна още от Йосиф Флавий, но Аш обяснява защо тя е погрешна:

„Това е теза, водеща началото си от Йосиф Флавий, която е критикувана в съвременната академична библеистика. Йосиф Флавий нарича Савската царица „Царицата на Египет и Етиопия“ (Ant. 8.6.5-6),

но неговото мнение може да отразява етническото и политическото положение в Африка и Арабия във времена много по-късни от времето на цар Соломон. Нещо повече, по отношение на информацията в Ant. 8.6.5-6 Йосиф Флавий винаги бърка, когато се отклонява от библейския разказ или от това, което ние знаем за египетската история. [...] Каквито и да са „собствените книги“ на Йосиф Флавий, независимо дали това е *Книгата на делата на Соломон*, както Felder твърди, или нещо друго, неговият източник очевидно е ненадежден и трябва да се гледа с изключителен скептицизъм.“ (Аш 1999: 121)

Според Сасон най-твърдото доказателство, че става дума за дъщерята на фараона, а не за етиопка, е сравнението, което Соломон прави „Уподобих те, любезна моя, на конете от Фараоновите колесници.“ (Песен на песните 1:9). Сасон смята, че това сравнение пряко се отнася към „Соломон се сроди с египетския цар Фараона, като взе Фараоновата дъщеря; и доведе я да живее в Давидовия град догде да свърши съграждането на своя дом, и на Господния дом и на стената около Ерусалим.“ (3 Царе 3:1).

Очевидно е, че този довод не може да бъде никакво доказателство, да не говорим за „твърдо“. Това е така, защото текстът дава точни указания за времето на женитбата на Соломон за фараоновата щерка и за посещението на Савската царица. Соломон се жени за фараоновата дъщеря преди да е построил храма и своя дворец.

Освен това, отклонението от любовния разказ за посещението на Савската царица (3 Царе 10:11-12; 2 Летописи 9:10-11), когато Соломон получава „с хирамовите кораби“ изключителните *алмугови дървета*, *almug wood* אֲלֻמְגִים עֵץ [ацей алмугим], които използва за допълнителна украса в храма и в двореца си – „преградки“, „арфи“ и „псалтири“ – показва, че Савската царица му гостува, когато храмът, и дори дворецът на Соломон, вече е изграден. Алмуговите дървета са използвани за доукрасяване на вече действащия храм:

3 Царе 10:11-12

Още и Хирамовите кораби, които донасяха злато от Офир, донасяха от Офир и голямо изобилие алмугови дървета и скъпоценни камъни. А от алмуговите дървета **царят направи преградки в Господния дом и в царската къща, тоже и арфи и псалтири** за певците; такива алмугови дървета не са дохождали нито са били виждани до днес. (Библия 1940)

Алмуговите дървета са дефинирани като „не са дохождали нито са били виждани до днес“. Това би трябвало да бъде обидна за възможностите на фараона на една империя като Египет.

Според „Речник на библейските растения“ (Мюселман 2012: 18) най-вероятният кандидат за „алмуговото дърво“ са два вида сандалово дърво – *Santalum album* „бяло сандалово дърво“ и/или *Pterocarpus Santalinus* „червено сандалово дърво“.

На всичкото отгоре Сасон настоява, че Соломон се жени за дъщерята на фараона по любов, а не по политически причини.

Авторът правилно маркира, че думата *етиопец* може да означава и

нубиец, т.е. както шоколадовия нюанс на етиопците, така и по-черните нюанси на суданците.

Тезата на Виктор Сасон, че Савската царица е дъщерята на фараона граничи с академична олигофрения. По-лошото е, че авторът е с еврейски произход, ако се съди от името, но прави извод, издаващ предрасъдъци, които са абсолютно неприемливи: „Важно е да се отбележи, че за литературната и културната среда на Близкия Изток в модерните времена, а вероятно и в древността, черният тен на кожата не може да бъде толкова красив, че да вдъхнови любовни песни, със сигурност не и такъв шедьовър като Песен на песните.“ (Сасон 1989: 413)

ДВЕТЕ ИМЕНА НА ЕТИОПИЯ

***Шева* שֶׁבַע [шèва] и другото име на *Етиопия* – כּוּשׁ [куш]**

Стандартният термин за Етиопия е *Куш* כּוּשׁ [куш]. Терминът *Савската царица* מְלֶכֶת-שֶׁבַע [малкàт шèва] сочи другото име на *Етиопия* – *Шева* שֶׁבַע [шèва].

Думата *Етиопия* е гръцка и означава „изгорели лица“, докато ивритската дума כּוּשׁ [куш], превеждана в библиите най-често като Етиопия, би трябвало да се схваща като название на всички познати на евреите области, населявани от чернокожи хора – южната част от долината на Нил, наричана Нубия (днешен Судан и Южен Египет), както и Абисиния, частично съвпадаща със съвременните Етиопия и Сомалия.

Българската версия на Уикипедия, статията „Савската царица“, дава адекватна информация, налична в много научни публикации. „Императорската фамилия на Етиопия твърди, че произлиза от цар Соломон и Савската царица, наричана там Македа. Етиопската епична хроника *Кебра Нагст* (2000) описва историята на Македа и нейните потомци. В нея се разказва, че цар Соломон прелъстил царицата и им се родил син, който станал Менелик I, първият император на Етиопия. Според някои хипотези древните общности, поставили началото на етиопската държава, са южноарабски семити, мигрирали през Червено море и смесили се с местното несемитско население. В действителност до възхода на исляма през VII век етиопското царство Аксум контролира голяма част от Южна Арабия, включително Йемен, а амхарският език и тигриня, говорени в Етиопия, са южносемитски езици. На територията на днешните Етиопия и Еритрея има множество археологически свидетелства и древни сабейски надписи на южноарабска азбука, които говорят за присъствието на южноарабски общности в региона.“

Зад термина „сабейски“ могат да стоят две различни неща, защото ивритският Стар завет различава две различни царства *Сева* סְבָא и *Шева* שֶׁבַא.

Псалми 72:10

מְלִכֵי תְּרַשִׁישׁ וְאֵיִם מִנְחָה יִשִּׁיבוּ מְלִכֵי שְׁבָא וְסַבְא אֲשַׁכְּרֵי יְקִרְיָבוּ:

Царете на Тарсис и на островите ще донесат подаръци; Царете на **Шева** и на **Сева** ще

поднесат дарове. (Библия 1940)

Макар че няма точни исторически доказателства, *Савската царица* מַלְכַּת־שֶׁבַּא [малкàт шèва] е етиопската царица. Терминът *Савска царица* מַלְכַּת־שֶׁבַּא [малкàт шèва] има своите особености, скрити в правописа на иврит.

Тайна остава каква е разликата между двете царства. *Сева* סְבָא се пише със *Самех* ס, буква означаваща звука *с* във всички епохи. *Шева* שֶׁבַּא се пише с *Шин* ש. Буквата *Шин* ש е знак за звука *ш*, но може да се чете и като *Син* ש, т.е. да обозначава звука *с*. *Савската царица* е царица на царството, което се пише с *Шин* ש – *Шева* שֶׁבַּא [шèва].

Дали различният правопис на имената на двете царства – *Сева* סְבָא [сèва] и *Шева* שֶׁבַּא [шèва] – е знак тълкувание за различна близост до монотеизма и грижата на Единия Бог? Или маркира разликата в расата – сабейците от *Сева* סְבָא [сèва] са арабско племе, а основното население на *Шева* שֶׁבַּא [шèва] са чернокожите етиопци? Това включва и близост по географски признак?

Или може да разложим името *Шева* на съюза *която* שֶׁ [шè] + *идвам* בָּא [ва/ба], и това прави разликата със *Сева* סְבָא [сèва]? Така можем да получим, че „която идва“ е тайното име на Етиопия?

Или можем да търсим тълкувание на думата *Шева* שֶׁבַּא [шèва] чрез *седем* שֶׁבַע [шèва]?

Числото *седем* задава неизброими дълбини, защото асоциацията със

седмосвещника е първото, което идва наум. В Алмалех 2010 (93-95) седмосвещникът е разгледан, съобразно юдейската традиция, като модел на десетте сефирот. А десетте сефирот са първосътвореното от Господ. Това е божествено равнище, материята на сефиротите е от светлина, а между тях има двадесет и два канала – също от светлина – но символизиращи идеите за буквите от азбуката. До това равнище достигат само пророците и то до последната, десетата сефира, наречена *Царство* („Малкут“). Пророците могат да постигнат общение със сефиротите чрез екстаз, а не чрез разум. В „тъмното огледало на последната сефира“ те четат, заедно с правописа, какво трябва да запишат като своя книга. Само Мойсей е достигал до шестата сефира. Според митологията, Мойсей се оженил за тази сефира (*Красота* „Тиферет“) и повече не погледнал жена от човешкия род.

Статутът на Савската царица, пък и на Соломон, коренно се променя, ако хипотетично декодираме името на нейното царство (שָׁבַע [шèва]) като скрита информация за числото *седем* שֶׁבַע [шèва]. Излиза, че Соломон има любовна връзка с царицата на сефиротите...!

Тази хипотеза води до два стряскащи извода. Първият е, че става дума за десетата сефира. Десетата е последната сефира и в нея се съдържат всички предходни. Името на десетата сефира е *Царство*. Тя не е „последна“ в обичайния смисъл на думата *последна*, защото съдържа в себе деветте предходни сефирот и двадесет и двата канала. Всички те се

„вливат“ в *Царство* („Малкут“). *Царство* може да бъде черна в смисъл на заслепяваща човека светлина, която маркира края на Божественото равнище, съотносимо с първосътворените идеи на Платон. Тя може да бъде и синя (по късно е наричана „Морето на Мъдростта/София“), защото всички предходни сефирот и каналите, които ги свързват, се вливат в нея. *Царство* също може да е символизирана от бяло, зелено и червено, идващи от символиката на ябълковата градина, разбрана като активното женско начало. Цялата тази структура е неоплатоническото кабалистично познание и коментар на сътворението на света от Единия Бог. Повече подробности за цветовете на сефиротите виж в Шолем 1979.

Вторият хипотетичен извод е, че става дума за първата сефира. Името на първата сефира е *Кетер*, което значи *корона*. Корона има кралицата, а не кралството. Така, Соломон е в любовни отношения с първата сефира, а не с десетата. Ако Мойсей, най-високият от пророците (Второзаконие 34:10), се е оженил за шестата сефира – *Красота* („Тиферет“), претенцията, че Соломон е в любовни отношения с първата сефира е нещо оставащо скрито за юдейската йерархия и митология.

Това позиция в традицията е резонна, защото и Мойсей, и Соломон са наказани от Господ, но никой от народа не носи последствия от наказанието на Мойсей, докато наказанието на Соломон пада върху целия израилтянски народ чрез загиването на царството. И причините за наказанията са различни. Мойсей е наказан да не влезе в Обетованата

земя заради това, че за миг изгубва вяра, че може да извлече с жезъла си вода от скала. А наказанието на Соломон е за това, че вдига олтари на езически божества в двора на храма (3 Царе 11:1-43). Освен това, Мойсей е водач и пророк, а Соломон е цар, на който всички племена служат с ангария, а е и върховен съдия (Царе 8: 11-17; 1 Летописи 21).

Хипотетичното върховенство на Соломон до най-високата сефира остава тайна, защото с поведението си е навредил на народа си. Мойсей правилно остава в традицията най-високият пророк, защото народът му не е пострадал от наказанието му.

Цветовете на сефиротите, както са известни от *Зоар*, дават допълнителна насока в този казус. Всяка сефира има характерни цветове. Първата сефира е идеалното бяло, а десетата сефира е идеалното черно, което е светлина. Доколкото Савската царица казва за себе си „черна съм, но съм хубава“, това навежда на мисълта, че може би става дума за десетата сефира, която е идеалното черно, но тя е *Царство*, а не *Корона*...

Дори в опита чрез тази хипотеза да се декодира скритото съдържание на библейските персонажи и сюжети, на базата на езиковата картина на иврит и на съдържанието на Песен на песните, остава неясно – Соломон е в любовни отношения с първата или с десетата сефира.

Любовните отношения на Соломон с царицата на сефиротите, ако приемем че това е възможно, напомня за друга непостижната слава на

Соломон – той имал власт над Сатаната. Навярно поради своите качества, той може не само да стане възлюбен на „царицата на сефиротите“, но и да използва специалният пръстен с печат, наричан „Соломоновия печат“, чрез който е в състояние да заключи Сатаната и неговите слуги. Затова в 3 Царе 10:14 и в 2 Летописи 9:13 без сянка от обвинителен тон се казва, че всяка година Соломон добива от своите мини 666 таланта злато. А в Новия завет ясно е казано, че „числото на звяра е шестстотин шестдесет и шест“ (Откровение на Йоан 13:18). Да не забравяме, че Новият завет е вид юдаизъм, който използва и развива всички старозаветни символи. *Талант* е от най-тежките, т.е. стойностни, парични единици. За парите в Стария завет вж. Алмалех 2012.

А ако Соломон и Савската царица си партнират като равен с равна, значи и тя има подобни качества и способности. Това би обяснило не само тяхната връзка като връзка на двама посветени в тайното религиозно-мистично познание, а и настояването Етиопия да се самоназовава „Страната на Савската царица“, с родословие на етиопските императори, извеждано от любовта на Соломон със Савската царица.

Тук е необходимо следното принципно уточнение. През вековете и особено през XIX в. се разгръща едно движение за придобиване на силите на „Печата на Соломон“. То е обвързано с черната магия. Често пъти стремежът за домогване е белязано от власт за самата власт, пари за

самите пари. Дори ако версията за Печата на Соломон, като формален знак за властта на Соломон над демоничния сатанински свят, е вярна то анализът на видовете лен (Алмалех 2010: 278-318) показва, че власт над Сатаната може да се случи, ако се подхожда откъм макросветло бяло. Осемте вида лен дават представа за същността на макросветлата позиция и умения на Соломон. (Алмалех 2010: 278-318)

Казано с прости думи – умение да се борави с „Печата на Соломон“ може да има само морално чист човек, подхождащ към властта от позицията на нравственото, законното, макросветлото. Всеки, който не се движи винаги от тази позиция го/я очаква недобра съдба. Случаите на „преминаване в другия лагер“ също не завършват добре.

Не само след Айнщайн всичко е относително. Не трябва да забравяме, че Господ може да е в мрак и да е досъпен за Мойсей (Така хората стояха надалеч. А Мойсей се приближи при мрака, гдето беше Бог. Изход 20:21), а падналият *Илел (Деница, Lucifer)* (Как си паднал от небето, ти Деннице, сине на зората! Как си отсечен до земята, ти, който поваляше народите. Исаия 14:12), може да е блестящ, каквото всъщност означава *Илел*. Повече за името *Илел* виж в Алмалех 2010: 222-223.

Така не бива да се лъжем по всяка светлина и по всеки мрак. Макросветлата позиция на Соломон не е светлината, която можем да видим с нашите очи. Само позицията на първосътвореното, невидимо с просто око, макросветло бяло позволява власт над „падналите от небето

синове на зората“. Ако се изхожда от неморални позиции, власт над „всички демони“ не е възможна – тогава ние служим на демоните и на падналия от небесата *Илел (Деница, Lucifer)*.

Едно е факт – терминът за царицата на Етиопия, *Савската царица* מַלְכַּת־שָׁבָא [малкàт шèва] драстично се различава от обичайното название на страната *Куш כּוּשׁ* [куш]. Езикът и правописът на ивритския Стар завет въвеждат много различни и нови измерения на *Етиопия (Куш כּוּשׁ* [куш]) чрез *Савската царица*. А книгата *Песен на песните* разгръща тази различност в много пластове.

Савската царица е потомък на *Куш*

Родословието на Савската царица стига до нейния праотец, Куш. В списъка на нациите от Битие 10:6-7 (Хамови синове: **Хус**, Мицраим, Фут и Ханаан. А Хусови синове: Сева, Евила, Савта, Раама и Савтека, а Раамови синове: Шева и Дедан). Под **Хус** трябва да разбираме Куш כּוּשׁ [куш], а Шева שָׁבָא [шева] е царството на гостенката на Соломон – Савската царица מַלְכַּת־שָׁבָא [малкàт шèва].

Етиопия כּוּשׁ [куш]

1. етиопец; 2. чернокож африканец כּוּשִׁי [кùши]/ [хùши]

етиопка; чернокожа африканка כּוּשִׁית [кùшит]

– съпругата етиопка אִשָּׁה כּוּשִׁית [ишà (х)а-кùшит]

Според BibleWorks името *Куш/Хус כּוּשׁ* [куш] се отнася до района

южно и източно от Египет, включващ Нубия, Судан и Етиопия, както са представени в класическите автори. Името е дериват от египетското *ksh*. Както е посочено в таблицата на народите (Битие 10:6-8), *Куш* е свързано с най-южните части на познатия свят, тъй като е в сферата на влияние на Египет. Други индикации за това мнение относно границите на *Куш* се намират в описание на границите на Персийската империя (от Индия до Етиопия, Естер 1:1; 8:9) и в обещанието, че изгнаниците ще се върнат от различни места, включително и от Етиопия (*Куш*) (Исая 11:11; Софония 3:10, Исая 18:1).

В Стария завет на няколко места се употребяват думите *Етиопия*, *етиопец*, *етиопка*. В преводите обаче те не могат да бъдат проследени в тяхната обвързаност, съобразно ивритската езикова картина на света.

Куш כּוּשׁ [куш] е собствено име, което се явява в преводите по различен начин – *Хус* (Библия 1940, 1992, RST), *Χους* (LXT), *Etiopia* (IEP), *Cush* (KJV, NAU, RSV, NKJ), *Cuxe* (ARC), *Cusch* (LSG), *Chus* (BKR), *Kusz* (BTP), *Chus* (VUL).

Битие 10:6

וּבְנֵי חָם כּוּשׁ וּמִצְרַיִם וּפּוּט וְכַנְעַן:

Хамови синове: **Хус**, Мицраим, Фут и Ханаан. (Библия 1940)

Сыны Хама: **Хуш**, Мицраим, Фут и Ханаан. (RST)

And the sons of Ham; **Cush**, and Mizraim, and Phut, and Canaan. (KJV)

The sons of Ham were **Cush** and Mizraim and Put and Canaan. (NAU)

The sons of Ham: **Cush**, Egypt, Put, and Canaan. (RSV)

The descendants of Ham: **Cush**, Egypt, Put, and Canaan. (NRS)

The sons of Ham were **Cush**, Mizraim, Put, and Canaan. (NKJ)

Les fils de Cham furent: **Cusch**, Mitsraïm, Puth et Canaan. (LSG)

I figli di Cam: **Etiopia**, Egitto, Put e Canaan. (IEP)

E os filhos de Cam são: **Cuxe**, e Mizraim, e Pute, e Canaã. (ARC)

Причините за невъзможността в индоевропейските преводи да бъдат проследени вложените в имената идеи са няколко.

Първата е как се предава собственото име כּוּשׁ [куш].

В огромното мнозинство от преводите собственото име се транслитерира (предава се с латиница или кирилица звученето на оригиналния термин). В транслитерациите на собственото име כּוּשׁ [куш] има три проблема. Единият е двойната звукова замяна в оригиналното име – вместо *к* – *х*, продиктувана от възможността буквата *Каф* כּ да означава и звука *к* כּ, и звука *х* כּ. Вторият е замяната на *ш* със *с*, защото буквата *Шин* שׁ може да се чете и като *ш* שׁ, и като *с* שׁ. Дотук *Куш* безпроблемно става *Хус*. Впрочем и *Савската* царица всъщност е *Шебска* царица. Проблемът с *Шин* שׁ като *ш* и като *с* тръгва от Септуагинта, защото в гръцки език липсва звукът *ш*. Третият проблем е, дали транслитерираме или калкираме (превеждаме) оригиналното име.

Друга причина да не можем да проследим оригиналните ивритски идеи, заложили в името е, че често забравяме, че *Савската царица* מַלְכַּת־שֵׁבַא [малкàт шèва] е етиопка. До ден днешен етиопците наричат своята страна *Страната на Кралицата от Шеба*.

Става ясно, че собственото име *Хус*, както се използва в българските преводи, всъщност означава *Етиопия*. Самото име не е *Хус*, а *Куш* כּוּשׁ

[куш]. Българските преводи следват Септуагинта, където то е предадено като *Χους* [хус].

Още една трудност при превод е, че терминът כּוּשִׁי [кʰуши]/[хʰуши] се използва генерично за всички *чернокожи африканци*.

В български език е възможно терминът *етиопец* да се употреби със значение „чернокож (човек)“. Макар и рядко срещана, такава генерична употреба е симетрична спрямо ивритската практика с думата *етиопец* כּוּשִׁי [хʰуши]. Не трябва да забравяме, че терминът כּוּשִׁי [хʰуши] е генерично название на всички чернокожи хора, а това означава, че освен етиопец може да става дума за нубиец (суданец).

Спрямо Цветовата теория (вж. Алмалех 2006; 2010; 2011) *етиопец*, *нубиец* כּוּשִׁי [хʰуши] не е нито основен термин за цвят, нито термин за прототип, а е конкурент за прототип. Българската дума *чернокож* е сложна дума, образувана с помощта на основния термин за цвят *черно*. Тя е симетричен аналог на *черен* שָׁחֹר [шахòр], използвана в съвременен иврит за афроамериканци, като това е социално-културна калка на американският термин *black*.

Във връзката на *Куш* с *Шева* (днешен Йемен в южната част на Арабския полуостров) се отчита богатството на търговците (Йов 28:19; Исаия 43:3; 45:14).

***Куш* כּוּשִׁי , чернокожите африканци и робството**

В академичната библеистика битува една тема, която се базира на описаното в Битие 9 и 10. Тя е известна под името „Проклятието върху Хам“. След потопа Ной и семейството му слизат на сушата. Ной започва да обработва земята и произвежда първото вино, пие от него и се напива здраво. Един от тримата му синове, Хам, влиза в шатрата и вижда баща си разголен. Когато Ной изтрезнява и научава за това, той не проклина сина си Хам, а един от хамовите синове, внука си *Ханаан*. Хам има още двама сина, които участват в този сюжет – *Хус/Куш* (Етиопия) и *Мицраим* (Египет). Така че *Хус/Куш* (Етиопия) не е обект на проклятието на Ной:

Битие 9:25

Проклет да е Ханаан; Слуга на слуги ще бъде на братята си. (Библия 1940)

От Битие 10:6 научаваме, че Хам има общо четири сина:

Битие 10:6

6 Хамови синове: Хус, Мицраим, Фут и Ханаан. (Библия 1940)

Преобладава мнението, че *Хус/Куш* е най-големият син на Хам и представлява африканските племена, които включват всички чернокожи обитатели на Африка и Близкия изток. *Куш* отговаря на Етиопия, *Мицраим* – на Египет, *Фут/Пут* е свързан от някои със Сомалия, а от други – с Либия. Ханаан обикновено представлява земята на Леванта (Палестина, Ливан). Тези глави от Стария завет дават хляб за множество текстове, например „География на народите“, „Проклятието върху Хам“ и др.

Старият завет използва термина Ханаан генерично, за всички различни племена, жители на този район, така че Хам е прародител на много и различни племена и народи – от Финикия през Палестина и Египет до цяла Африка. Логически е неоправдано да се прехвърля проклятието на Ной върху Хам, бащата на Ханаан или върху Куш/Хус, черния етиопски брат на Ханаан.

Цялата история е известна като „проклятието върху Хам“, макар че то е върху сина на Хам – Ханаан. Проклятието не е расов, а географски референт. Смята се, че проклятието на Ной е било изпълнено с подчиняването на ханаанците от евреите. Ханаан става „роб на робите“, когато ханаанците (напр. гаваонците в Исус Навиев 9:21, 27) служат на бившите роби от Египет, децата на Израел. Така, предмет на проклятието на Ной не са черните хора, а Ханаан, праотец на ханаанците. В крайна сметка, никоя книга на Стария завет не дава библейска подкрепа за твърдението, че черните хора са под проклятието на Ной.

Европейската практика да се пленяват и продават в робство африканците всъщност е причина за разискването на цялата тема. Възниква казусът „Робството на чернокожите африканци и „проклятието върху Хам“ – Библейска истина, еврейски мит или расистка апология“.

Куш, праотец на черните народи, не е прокълнат от Ной. Ной проклина брат му *Ханаан*. Простата логика диктува, че проклятието на Ной – *Ханаан* „да бъде роб на робите, роб на братята си“ – не се прилага

по отношение на черните хора. NIV отбелязва, под линия, че „проклятието на Ной не може да се използва да оправдае поробването на чернокожите“. Книгата Битие не дава библейска основа – етична или пророческа – за да оправдае робството, разгърнато от европейците спрямо африканците.

„Образът на негъра е в пряка зависимост от растежа на значението на робството. Бенджамин Брауд, професор по история в Бостънския колеж, пише, че за Евро-Америка от XVIII и XIX в. „проклятието върху Хам“ (Битие 9:18–27) се превърна в „проклятието върху Хам“ и мит за колективна деградация. Този мит обикновено се приписва на Бог като причина за робство на поколения от тъмнокожите африкански народи. Днес евангелистките учени отхвърлят тази гледна точка като остаряла.“ (Томс 2008)

Спорът за „проклятието върху Хам“ се вихри от време на време (вж. Макензи 1993; 1997 vs. Аарон 1995).

Покрай тази тема в Европа се провокира мнението, че Хам е чернокож. Традицията, според която Хам е черен мъж не е библейски мотивирана. Това е талмудическо мнение, което не е формулирано експлицитно преди Вавилонския Талмуд (Babylonian Talmud, Sanhedrin 108b: “Our Rabbis taught...[that] *Ham was smitten in his skin.*”) (Babylonian Talmud = Талмуд). Следователно това понятие принадлежи към категорията на еврейски „митове и безкрайни родословия“.

Други потомци на Куш в Стария завет – пророк Софония, етиопянинът

Авдемелех, Юдия

В библейския текст на чернокожите африканци присъстват още от времето на Мойсей. На подробен преглед подлежи тяхното присъствие в сюжетите и персонажите. Тук само ще спомена някои по-известни, според библейския текст, а подробният анализ на имената и персонажите ще направя на друго място.

В Софония 1:1 пророкът посочва своето родословие, в което бащата на пророк Софония се казва *Хусия*, всъщност *Куши*.

Господното слово, което дойде към **Софония, син на Хусия**, син на Годолия, син на Амария, Езекиевия син, в дните на Юдовия цар Иосия, Амоновия син

דבר־יהוה אשר היה אל־צפניה בן־כּוּשִׁי בן־גְדַלְיָה בן־אֲמַרְיָה
בן־חֲזַקְיָה בִּימֵי יֹאשִׁיָּהוּ בן־אֲמוֹן מֶלֶךְ יְהוּדָה:

Терминът *син на Хусия* е по образаца „синовете на Израил“, което е езикова матрица за етническа и верска принадлежност.

Собствено име *Хусия כּוּשִׁי* [куш] се среща в 2 Царе 18:21-32, където един войник с това име е пратен да тича като маратонец, за да отнесе съобщение на цар Давид. TWOT отбелязва, че един от английските преводи (RSV) превежда собственото име като „Cushite“. По TWOT

В Еремия 36:14 прадядото на юдейския принц *Юдия/Иехудия* (всъщност *Юда*) се казва *Хусия כּוּשִׁי* (всъщност *Хуш*).

Еремия 36:14

Затова всичките първенци пратиха **Юдия, син на Натания, син на Селемия Хусиевия син**, при Варуха да му кажат: Вземи в ръката си свитъка, който си прочел в ушите на людете и дойди. И тъй, Варух Нириевиат син взе свитъка в ръката си та дойде при тях. (Библия 1940)

Служителят на цар Езекия, „етиопянинът Авдемелех“ **הַכּוּשִׁי אִישׁ עֶבֶד-מֶלֶךְ** [евѐд мѐлех кўши иш].

Този човек, очевидно царски роб и евнух, спасява живота на пророк Еремия:

Еремия 38:7-8

7 А когато етиопянинът Авдемелех, един от скопците, който беше в царския дворец, чу как били турили Еремия в ямата, (като седеше царят тогава във Вениаминовата порта),
8 Авдемелех излезе от царския дворец та говори на царя, казвайки: 9 Господарю мой царю, тия човеци сториха зло във всичко що направиха на пророк Еремия, когото хвърлиха в ямата; защото той без друго ще умре от глад там, гдето е, защото няма вече хляб в града. 10 Тогава царят заповяда на етиопянина Авдемелех, като рече: Вземи от тука тридесет човека със себе си та извади пророк Еремия от ямата преди да умре. 11 И тъй, Авдемелех взе човеците със себе си, и, като влезе в царския дворец, под съкровищницата, взе от там вехти дрипи и вехти парцали, които спусна с въжета в ямата при Еремия. 12 И етиопянинът Авдемелех рече на Еремия: Тури сега тия вехти дрипи и парцали под мишниците си, под въжетата. И Еремия стори така.

Във всички български преводи терминът се превежда като собственото име Авдемелех, но в иврит **הַכּוּשִׁי עֶבֶד-מֶלֶךְ** [евѐд мѐлех] означава *робът на царя*. Септуагинта транслитерира *Авдемеелех*, Вулгата – *Abdemelech* англоезичните се придържат към *Ebed-melech* или *Ebedmelech*, т.е. никой превод не калкира. Повечето преводи го наричат етиопец, а някои – кушит.

Според Садлър (2005: 66) присъствието на двама души *Хусия* или *син на Хусия* в царските контексти, съвременници на Софония, прави по-правдоподобна вероятността бащата на Софония да е кушит, свързан

с юдейската царска фамилия (66). Садлър смята за правилно предположението на Райс, че най-добрата версия за кушитското родословие на Софония идва чрез съпругата на Годолия, която вероятно е дъщеря на семейство кушитски дипломати в Юдея. (Садлър 2005: 66)

Садлър системно коментира труда на Райс, за да изкаже собствени позиции. „Райс постулира, че ако се проследи родословието, то е вероятно, че Хусия е живял по времето на цар Езекия. Поради тесните политически връзки на цар Езекия с кушитската династия в Египет, е възможно кушити да са служили в администрацията на Езекия, за да подпомагат дипломатическите отношения с египетския съюзник на Юдея (Райс: 27-28).“ (Садлър 2005: 93)

„Защо да очакваме да намерим кушит в Юдейския царски двор в момент, посочен в Еремия 36? Изследваният период е по-малко от половин век след края на XXV-тата египетската династия. Знаем също така, че има кушитски емисари в Юдея по времето на Исая (Исая 18:1 О земьо, бръмчаща с крила, Която си оттагък етиопските реки.), както и за съюза между Юдея и Хус/Куш по време на царуването на цар Езекия (2 Царе 19; Исая 37). [...] официално доказателство, предполагащо значимо кушитско присъствие сред египетските сили в Леванта още в девети век пр.н.е. има в 2 Летописи. Благоразумието и политиката може да са вдъхновили предишни царе (т.е. Езекия) да включат кушитски елементи в кралския двор като пратеници, посланици и писари. Въпреки че тази

хипотеза е само едно добро разсъждение, библейските данни подкрепят такава теория. Подобно мнение има и Райс (21-31) В Еремия 38 и 39, Авдемелех, друг придворен съвременник на Юдия, е описан като кушит.

Авторът на разказа може да е вложил намерение да демонстрира, че множество кушити присъстват в царския двор и че Юдия е един от тях. Ако Юдия е кушит по произход, това ще означава, че кушитите могат едновременно да бъде еврейски литератори и да служат като писари в съдилищата на Юдея. Юдия (Еремия 36) е забележителен кушит, който притежава рядко и ценно умение за древния свят – умее да чете и да пише. Юдия не е невежа, а е образован, не е алиениран чужденец, а има достъп до централната администрация на Юдея, и по този начин може да стои в присъствието на царя.“ Садлър (2005: 93)

Рамблингс (2011) коментира студията на бен Цви (1991), в която бен Цви изразява съмнение относно правилността на тезата на Райс и смята, че по повод на царския и етиопския произход на пророк Софония „името Куши не е нищо друго освен едно име, както са имената Годолия, Амария, Езекия и това име е добре удостоверено епиграфски в западно-семитските езици. Така, няма реални причини за предположението, че Софония е потомък на царя на Юдея, Езекия.“ (бен Цви 1991: 50-51)

Андерсон (1995) обхваща проблема с африканските корени на пророк Софония в пространно изследване.

„В този пасаж генерацията предхождаща Софония се позовава на

член на семейството Хусия. Идентификацията на този Куши е неизвестна, макар че Бенцен (A. Bentzen. *Introduction to the Old Testament*. Copenhagen: G.E.C., Gads, 1949, II, p. 153) предполага, че този човек е бил роб в храма. Бенцен смята, че този човек е бил чернокож, макар че за други хора с това име не смята така. Традиционно се приема, че времето на цар Йосия, когато живее Софония, е 640-609 пр.н.е., а този Хусия [күши] живее по времето на цар Манасия или на Йосия, преди пророческата активност на Софония. Така става възможно генеалогичните линии на принца Юдия и Софония да се отнасят към общ предшественик Хусия [күши]. Възможно е също така да има подобна традиция в две различни семейства, в които има предшественик с това име. И двата текста се отнасят до времето на цар Манасия, период, когато XXV-тата династия приключва царуването си в Египет и кушити или нубийци не управляват вече в Египет. Трябва да се има предвид, че този предшественик Куши – общ за Юдия и Софония или фигура от различни семейства – не е засвидетелстван в други писмени източници в царствата Юдея и Израил.“ (Андерсон 1995: 54)

ПРИНИЗЯВАНЕТО НА САВСКАТА ЦАРИЦА В ПОСТБИБЛЕЙСКАТА ЕПОХА

Едно е сигурно, хилядолетия след X в. пр.н.е. любовта между цар Соломон и Савската царица не оставя равнодушни нито монотеисти, нито политеисти, нито африканци, нито азиатци, нито европейци,

прескача и в Америка. Общата тенденция във всичките текстове, последвали каноничната *Песен на песните*, е да се омаловажи умът, красотата и равенството на Савската царица с мъдрия цар, съдия, владеец на езика на животните и господар над всички джинове и пророк Соломон.

Дори патосът на системен автор като Милена Кирова (2005) пропуска тази изключителност на една библейска жена и цялата книга *Песен на песните* – в прекия, тълкувателния, съпоставителния или мистичния смисъл.

Савската царица, Лилит и други древни клюки

Всички последвали Стария завет коментари и предания принизяват и дори демонизират Савската царица.

Съществува една, не толкова интригуваща, тайна – защо каноничният, законов текст на Стария завет демонстрира толкова положително отношение към чернокожите хора, а в последвалите векове на равински юдаизъм (от втори век до сега) има отделни представители на юдаизма, които изразяват отрицателно, ксенофобско отношение към чернокожите хора.

Този факт има различни изражения, но едни от най-ярките са отъждествяването на „черната, но хубава“ Савска царица с Лилит и негативното тълкуване на гарвановите коси на любимия, т.е. соломоновите къдри, от *Песен на песните* с нещо силно негативно.

Меламед дава едно разумно разкриване на тази тайна.

Библейските описания на Савската царица, „потомък на Хус“, са положителни и изпълнени с почуда (Меламед 2005: 56) „В Царе 3:10 и 2 Летописи, тя не само е представена като богата жена с отлични способности като началник и дипломат, но и като мъдра жена, която изпитва Соломон със гатанки. С една дума, тя противоречи на всички стереотипи за пола и чернокожите хора, които ще се развиват по-късно. Не е чудно тогава, че мъдреците са имали проблеми, свързани с нея, и така я пренебрегват почти напълно. Единственият път, когато те се сблъскват с проблема (Вавилонски Талмуд, *Baba Batra 15b*) те отричат възможността, че тя е жена, а по-късните източници негативно я отъждествяват с фигурата на женския демон Лилит. Такава комбинация от независима, умна жена, която изпитва цар Соломон, преминава приемливите граници между половете, неприемливо се оказва и това, че тя е потомък на Шева, син на *Куш/Хус*. Освен това, задължително се събуждат такива предимно негативни асоциации у мъдреците и те я идентифицират с Лилит, въпреки че няма никакви основания за такава идентичност между Савската царица и Лилит в двете библейски версии на срещата между Соломон и Савската царица. Такива асоциации принадлежат към друг, по-късен културен манталитет.“ (Меламед 2005: 56)

В бележките под линия Меламед обяснява корена на

идентификацията на Савската царица с Лилит с легенда, разпространявана в Средновековието. „Легендата разказва, че когато полите на Савската царица се повдигнали, Соломон видял, че краката ѝ са космати. По-късно историята служи като основа за определяне на Савската царица като Лилит, съпругата на Сатана, която примамва невинни мъже в нейните мрежи, един пример за нарушаване на приетите граници на пола. Това обаче не се отнася до цвета на кожата на кралицата, въпреки библейското твърдение, че тя е потомък на Шева, сина на Хус. По-скоро нарушението на бариерите между половете, с което се занимават толкова много учени, е причина за тяхното мнение, а не цвета на лицето ѝ, макар че техните схващания свързват двете в едно твърдение. В същото време, идентифицирането с Лилит е поради цвета на кожата, защото Лилит произлиза от ивритската дума *нощ* לַיְלָה [лайла], а Савската царица е потомък на Хус.“ (Меламед 2005: 93)

Мнението, че думата *Лилит* е производна от ивритската дума *нощ* לַיְלָה [лайла] е широко разпространено, дори изследвач като Меламед го споделя, но по-вярно е казаното в Юдейската енциклопедия (EJ).

„Лилит (Исая 34:14) в крайна сметка е от шумерската *lil*, „въздух“, а не от ивритското *layl(ah)*, „нощ“, първоначално е била сукуба, за която се смята, че съжителства с простосмъртните, но в заклинанието Арслан Таш, тя е идентифицирана с демона детекрадец, характеристика, която тя запазва в по-късния фолклор. Традицията, че името означава

„кукумявка“ (в толкова много преводи) отразява много древно асоцииране на нощните птици, особено бухали, с демоничното.“ (EJ, vol. 5: 573)

„В талмудическия и следващите периоди много суеверни вярвания, свързани с нощта, пускат корени в еврейския фолклор. Лилит е известна от асирийските и вавилонските митологии като летящ демон (например, в епоса за Гилгамеш). Лилит е от най-страховитите зли духове и нощни демони, особено опасна за жените в затворено пространство. Въпреки че не съществува връзка с името и думата *нощ* לַיְלָה [лайла] на иврит, фонетичното сходство я превръща в нощен демон, заплашващ живота на новородените бебета, особено необрязани мъже; тя също е сукуба (бел. авт., М.А. – Нощен женски демон, който се появява в сънищата и е под формата на жена, за да съблазни мъжете, обикновено по полов път. Съблазняваният мъж се нарича инкубус. Религиозните традиции твърдят, че повтарянето на полов контакт със сукуба може да доведе до влошаване на здравето или дори смърт.), която прилепва към мъжете, които спят сами (Вавилонски Талмуд, Shabat 151b). За отблъскване на Лилит и на други дяволските създания, равините забранили на хората да излизат сами през нощта, особено в сряда и петък (Pesach 112b). Заклинания, амулети, молитви и отвари, като средство за защита срещу „терор през нощта“ (Pesach 91:5), са били широко разпространени в много еврейски общности съвсем доскоро.“ (EJ, vol. 5: 487).

В Стария завет думата *Лилит* לִילִית [лилит] е *harax legomena*, среща се само веднъж, в Исая 34:14. Думата е превеждана различно – (*женски*) *бухал*, *самодива*, *веда*:

Исая 34:14

Дивите котки ще се срещат там с хиените, И пръчът ще провиква към другаря си; Тоже и **бухалът** ще се настани там Като си намира място за почивка. (Библия 1940)

И зверове пустинни ще се срещат с диви котки, и песоглавци ще си подвикват един другиму; там **веди** ще отдъхат и ще си намират покой. (Библия 1992)

И дивите котки ще се спосрещат *там* с иените; И сатирът ще се провиква към другаря си; И **самодивата** ще си почива там Като си намира място за почивка. (Библия 1914)

Пустинни зверове ще се срещат *там* с хиени и космати демони ще си викат един на друг. И **самодивата** ще се настани там и ще си намери място за почивка. („Верен“)

The wild beasts of the desert shall also meet with the wild beasts of the island, and the satyr shall cry to his fellow; the **screech owl** also shall rest there, and find for **herself** a place of rest. (KJV)

The desert creatures will meet with the wolves, The hairy goat also will cry to its kind; Yes, the **night monster** will settle there And will find **herself** a resting place. (NAU)

And wild beasts shall meet with hyenas, the satyr shall cry to his fellow; yea, there shall **the night hag** alight, and find for **herself** a resting place. (RSV)

Wildcats shall meet with hyenas, goat-demons shall call to each other; there too **Lilith** shall repose, and find a place to rest. (NRS)

The wild beasts of the desert shall also meet with the jackals, And the wild goat shall bleat to its companion; Also **the night creature** shall rest there, And find for herself a place of rest. (NKJ)

И звери пустыни будут встречаться с дикими кошками, и лешие будут перекликаться один с другим; там будет отдыхать **ночное привидение** и находить себе покой. (RST)

Les animaux du désert y rencontreront les chiens sauvages, Et les boucs s'y appelleront les uns les autres; Là **le spectre de la nuit** aura sa demeure, Et trouvera son lieu de repos; (LSG)

Canis selvatici s' incontreranno con le iene, e i satiri si chiameranno l' un l' altro; ivi ancora abiterà **Lilit**, trovandovi il riposo. (IEP)

et occurrent daemonia onocentauris et pilosus clamabit alter ad alterum ibi cubavit **lamia** et invenit sibi requiem (VUL)

τὸν ἕτερον ἐκεῖ ἀναπαύσονται ὄνοκένταυροι εὖρον γὰρ αὐτοῖς ἀνάπαυσιν (LXT)

Българските преводи подхождат различно. Цариградската версия от 1914 г. представя културологичен вариант, с дума позната от българския фолклор и представяща основно качество на Лилит – да убива мъжете, с

които има секс. „Верен“ от 2000 година използва същия избор за превод – *самодива*. Протестантската версия от 1940 използва *бухал*, превод повлиян от англезичните преводи – KJV *screech owl* („крещящ бухал“). А православната версия предпочита черковнославянското *веди*. Септуагинта е изключително пестелив текст – без конкретизации, а с по две употреби на *демони* (*δαίμονια*) и магаре-кентавър (*ὄνοκενταυρος*). Думата *lamia* във Вулгата можем да си я преведем на български лесно като *ламя*, но има и друго значение – *вампир*. Руското *ночное привидение* е разбираемо на български език.

Преводите в индоевропейските езици твърде често подхождат културологично и апокалиптично – *night monster* (NAU „нощно чудовище“), *the night hag* (RSV „нощна вещица“), като всички англезични преводи добавят *herself*, което фиксира пола на „нощното чудовище“, отговарящ на женския род на думата в иврит.

Речникът на божествата и демоните в Библията (DDDB) цитира бележките на Бл. Йероним, който живее в IV век:

Lamia в иврит е [лилйт]. (...) И някои от евреите вярват, че е *Ἐρίνυς*, т.е. страховита. Тези преводи сочат връзката на Лилит с древната Ламашу. Септуагинтското *ὄνοκενταυρος* напомня за амулетите, на които Ламашу седи върху магаре. Гръцкото име *Λαμία* може да е дериват от акадското Ламашу.
(DDDB: 222)

Всъщност текстът на Глава 34 е пророкуване на Исая за Божия гняв към всички народи, а страната Едом е дадена като пример за наказание, т.е. нищо не подсказва фолклорните мотиви за отношенията на Лилит с

Адам, както е в Талмуда.

Наказанието на червената земя Едом документира в Стария завет редица апокалиптични образи и представи за демонични същества, но и за Божии армии и оръжия.

Оригиналното пророческо познание на Исая за Лилит е от VIII-VII в. и то няма никаква историческа връзка с вавилонско пленничество, случилото се поне век след кончината на пророк Исая. Така, излиза, че Исая знае за този нощен женски демон, символизиран от нощна птица, далеч преди всякакво друго влияние, и простият извод може да бъде с две възможности. Първата е, че за това знае само пророкът Исая. Втората е, че митологията за това същество е устно предавана сред юдейското народно множество и по времето на Исая. Така че Лилит е код, че нощният демон успешно ще убива потомците на Едом. Фолклорната митология сред юдеите ни е известна не от друго, а от Талмуда. А Талмудът е записаното устно познание, „излязло от печат“ чак през V век!!!

„Широко разпространено също е идентифицирането на Лилит със Савската царица – понятие с много разклонения в еврейския фолклор. То произхожда от Таргум на Йов 1:15 и се основава на един еврейски и арабски мит, че Савската царица е всъщност джин, наполовина човек и наполовина демон. Тази гледна точка е била известна на Мойсей де Леон и се споменава в Зоар. В *Livnat ha-Sappir* Йосиф Ангелино твърди, че

гатанките, които Савската царица, поставя на Соломон са повторение на думите на съблазняване, които първата Лилит казва на Адам. [...] До последните поколения Савската царица има имидж на крадец на деца и демонична вещица. Това вероятно е остатък от образа на Лилит като партньор на Сатана в популярните късно средновековни европейски представи за наложницата на Сатаната, или жена в английския фолклор – „Дамата на Дявола“ – като бабата на Сатаната в немския фолклор. В германската драма за Папеса Йоана, отпечатана през 1565, макар според неговите издатели тя е написана през 1480, името на бабата е Лилит. Тук тя е изобразена като съблазнителна танцьорка, мотив, често срещан в еврейски по произход заклинания, включващи Савската царица.“ (Шолем 1978: 356-359)

Освен, че е символизирана от нощна птица, Лилит е обвързвана с нощта и с тъмнината, която е универсален прототип на черния цвят.

Магическите способности на Соломон са отразени в Корана, при това, във връзка със Савската царица. Седемнадест века след като те били сред живите историята на тяхната любов е обект на клюки. Този път Савската царица е обвинена в многобожие, а птицата папуняк, подчинена на Соломон, ѝ донася вестта, че тя трябва да стане васал на Соломон и да приеме монотеизма. Мотивът с подаръците е съхранен, но трансформиран като макро-елемент на историята, а талмудическият мотив за косматите крака на Савската царица частично присъства с

оголването на глезените ѝ:

27. Сура Мравките (Ан-Намл)

15 И дадохме на Дауд и Сулайман знание, и рекоха: “Слава на Аллах, Който ни предпочете пред мнозина от Своите вярващи раби!” 16 И Сулайман наследи [пророчеството от] Дауд, и рече: “О, хора, бяхме научени на говора на птиците и ни се даде от всяко нещо. Това е явната благодат.” 17 И бяха събрани за Сулайман воините му от джинове, хора и птици под строй. 18 Когато пристигнаха в Долината на мравките, една мравка рече: “О, мравки, влезте в жилищата си, за да не ви премажат Сулайман и воините му, без да усетят!” 19 Той се засмя на словата ѝ, рече: “Господи мой, отреди ми да бъда признателен за дара, който Ти дари на мен и на родителите ми, и да върша праведни дела, които Ти одобряваш, и ме въведи с Твоята милост сред праведните Си раби!” 20 И направи той преглед на птиците, и рече: “Защо не виждам папуняка, или го няма? 21 Ще го мъча със сурово мъчение или ще го заколя, ако не ми донесе явен довод.” 22 Но [папунякът] не се забави дълго и рече: “Узнах нещо, което ти не си узнал. Донесох ти от **Саба** сигурна вест. **23 Намерих една жена, която ги управлява. Всичко ѝ е дадено и има велик трон. 24 Заварих нея и народа ѝ да се покланят на слънцето, а не на Аллах, и сатаната е разкрасил за тях делата им, и така ги е заблудил, и те не са напътени** 25 да се покланят на Аллах, Който изважда скритото на небесата и на земята, и знае какво спотайвате и какво разкривате. 26 Аллах! Няма друг бог освен Него -; Господа на великия Трон!” 27 Рече [Сулайман]: “Ще видим истина ли говориш или си лъжец. 28 Върви с това мое послание и им го спусни, после се отдръпни от тях и виж какво ще отговорят!” 29 Рече тя: “О, знатни, спуснато ми бе достопочтено послание. 30 То е от Сулайман и е: “В името на Аллах, Всемиловития, Милосърдния! 31 Не се възгордявайте и елате при мен отдадени на Аллах!” 32 Рече тя: “О, знатни, посъветвайте ме в делото ми! Не съм решила никое дело без ваше присъствие.” 33 Рекоха: “Ние имаме сила и огромна мощ. А повелята е твоя, ти реши какво ще повелиш!” 34 Рече тя: “Царете, когато нахлуят в някое селище, го разрушават и унизяват най-благородните му обитатели. И те така ще постъпят. 35 Ще им изпратя подарък и ще видя с какво ще се върнат пратениците.” 36 И когато дойдоха при Сулайман, той рече: “Нима ще ми помогнете с имот? Не, онова, което Аллах ми е дал, е по-добро от онова, което на вас е дал. А вие с вашия подарък ликувате. 37 Върни се [водачо] при тях! И ще отидем там с войски, за които нямат сили, и ще ги прогоним оттам унизени и жалки.” 38 И рече: “О, знатни, кой от вас ще ми донесе нейния трон, преди да дойдат при мен отдадени на Аллах?” 39 Исполин от джиновете рече: “Аз ще ти го донеса, преди да станеш от мястото си. Имам сила за това и съм достоен за доверие.” 40 Един, който имаше знание от Писанието, рече: “Аз ще ти го донеса, преди да мигнеш с око.” И когато [Сулайман] видя трона при себе си, рече: “Това е от благодатта на моя Господ, за да ме изпита дали съм признателен, или неблагодарен. Който е признателен, той е признателен за себе си. А който е неблагодарен, моят Господ е над всяка нужда, прещедър.” 41 Рече: “Преобразете за нея трона ѝ, да видим дали тя ще го познае, или не!” 42 И когато тя дойде, бе казано: “Такъв ли е твоят трон?” Рече тя: “Прилича на него.” [Сулайман си каза:] “Знанието ни бе дарено преди нея и бяхме отдадени на Аллах.” 43 А тя бе отклонена от онова, на което служеше вместо на Аллах. Тя наистина бе от хора-неверници. 44 Рече ѝ се: “Влез в двореца!” И когато го видя, помисли го за вир, и оголи глезените си. Рече [Сулайман]: “Това е гладък дворец от кристал.” Рече тя: “Господи мой, бях угнетила себе си, но

заедно със Сулайман се отдавам на Аллах, Господа на световите.”

Всички древни клюки принизяват Савската царица. Старият завет не може да бъде винен за това, а хилядолетната интелектуална чалга, с която и ние се сблъскваме днес у дома и в чужбина. Все пак, съществуването на „Хилтън хотел Савската царица“ в Ейлат – Израел, ресторанти и модни аксесоари „Савската царица“ показва, че всички слоеве на населението продължават да се привличат от древната любовна история.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Аарон 1995. Aaron, David. Early Rabbinic Exegesis on Noah's Son Ham and the So-Called 'Hamitic Myth. – In: *Journal of the American Academy of Religion*, Vol. 63, No. 4, pp. 721-759. Oxford University Press.
- Алмалех 2006. *Цветът в Петокнижието. Езикова картина на света (върху иврит, български и други езици)*. Университетско издателство „Св. Климент Охридски“. София, 2006.
- Алмалех 2010. *Светлината в Стария завет*. ИК „Кибеа“, София.
- Алмалех 2011. Almalech, Mony. *Advertisements: Signs of femininity and their corresponding color meanings*. Prof. Marin Drinov Academic Publishing House. Sofia.
- Алмалех 2012. Алмалех, Мони. Паричните единици в Стария завет. – В: *Българистика Nouva, Годишник на департамент „Нова българистика“* – НБУ, № 2, 2012. ISSN 1313-7875.
- Алмалех 2014. Алмалех, Мони. *Червените кодове в Стария завет*. ИК

„Кибеа”, София.

- Андерсон 1995. Anderson, Roger W. Zephaniah ben Cushi and Cush of Benjamin: Traces of Cushite Presence in Syria-Palestine. – *The Pitcher is Broken: Memorial Essays for Gösta W. Ahlström*. Ed. Gösta Ahlström, Steven Holloway, Lowell Handy, Journal for the Study of the Old Testament Supplement Series № 190, 1995, Sheffield Academic Press, Sheffield. pp. 45-70.
- Аш 1999. Ash, Paul. *David, Solomon and Egypt: A Reassessment*. Journal for the Study of the Old Testament Supplement Series № 297, Sheffield Academic Press, Sheffield, England.
- Бен Цви 1991. Ehud Ben Zvi. Ehud Ben Zvi. 1991. A Historical-Critical Study of the Book of Zephaniah. Walter de Gruyter & Co., Berlin.
- Грийн 2001. Green, Elliott. The queen of Sheba: A queen of Egypt and Ethiopia. – In: *The Jewish Bible Quarterly* 29, No 3.
- Кар 2003. Carr, David, M. *Erotic Word, Sexuality, Spirituality, and the Bible*. Oxford University Press. Oxford New York.
- Кирова 2005. Кирова, Милена *Библейската жена. Механизми на конструиране, политики на изобразяване*, София, УИ „Климент Охридски“ и ИК „Стигмати“.
- Макензи 1993. McKenzie, Steven. Curse of Ham. – In: *The Oxford Companion to the Bible*. Ed. B. Metzger and M. D. Coogan, New York, Oxford University Press. p. 268.

- Макензи, 1997. McKenzie, Steven. The Curse of Ham and David H. Aaron.:
– In: *Journal of the American Academy of Religion*, Vol. 65, No. 1,
183-186.
- Меламед 2003. Melamed, Abraham. *The image of the Black in Jewish culture: a history of the other*. First published 2003 by RoutledgeCurzon, London & New York. RoutledgeCurzon Jewish philosophy series. Hebrew edition published by the University of Haifa Press, 2002. English translation Betty Rozen.
- Мюселман 2012: Musselman, Lytton. *A Dictionary of Bible Plants*. Cambridge University Press, New York.
- Райс 1979. Rice, Gene. The African Roots of the Prophet Zephaniah. – In: *Journal of Religious Thought*, 1979, 36 (1), 21.
- Рамблингс 2011. Ramblings, James. 2011. *Zephaniah, Son of Cush*.
Достъпно на:
<https://jamesbradfordpate.wordpress.com/2011/07/07/zephaniah-son-of-cushi/> Посетено: януари 2015.
- Садлър 2005. Sadler, Steven. 2005. *Can a Cushite Change His Skin? An Examination of Race, Ethnicity, and Othering in the Hebrew Bible*. Library of Hebrew Bible. Old Testament Studies № 425, Formerly Journal for the Study of the Old Testament Supplement Series. T & T Clark International, New York & London. 190 p.
- Сасон 1989. Sasson, Victor. King Solomon and the Dark Lady in the Song of

Songs. – In: *Vetus Testamentum*, Vol. 39, Fasc. 4 (Oct., 1989), pp. 407-414.

Томс 2008. Tomes, Nigel. *Black Slavery as the “Curse of Ham”*: Bible Truth or Racist Apologetic? Достъпно на: http://www.concernedbrothers.com/Truth/BLACK_Slavery_As_the_Curse_of_HAM.pdf Посетено на 25.03.2013 г.

Шолем 1978. Scholem, Gershom. *Kabbalah*. Meridian Book, New American Library, New York, Scarborough & Ontario. Copyright 1974 by Keter Publishing House Jerusalem Ltd., Jerusalem, Israel. Reprint of a hardcover edition published by Times Books. First Meridian Printing 1978. 510 p.

Шолем 1979. Sholem, Gershom. *Colours and Their Symbolism in Jewish Tradition and Mysticism*. Hebrew University of Jerusalem, № N BM 526 536 in Har ha-Cofim Library.

Уикипедия – Wikipedia, Савската царица. Достъпно на: <http://en.wikipedia.org/wiki/Lilith>

Йосиф Флавий (37 – ок. 100) *Antiquities of the Jews* – „Юдейските древности“, древно произведение, написано от юдео-римския историк Йосиф Флавий на арамейски и гръцки език.

Библейски речници, енциклопедии, лексикони

- РБС – Речник на библейските символи. Съставител: проф. протопрезв. Николай Шиваров. Превод от английски: Ваня Димитрова, Редактор: Люба Никифорова, 1995, Издателство “Нов Човек”. Превод от Grace Publications Trust, London Prepared by W. Stuard Owen, 1992, Revised and enlarged by Philipp Grist and R. Dowling for Bulgarian edition - proff. N. Shivarov.
- EJ – *Encyclopaedia Judaica*. Michael Berenbaum and Fred Skolnik (eds.) 2nded. Detroit, Macmillan Reference USA, 2007. 22 vols.
- DDDB - *Dictionary of Deities and Demons in the Bible*. Karel van der Toom, Bob Becking, Pieter W. van der Horst (eds.). Published jointly by Brill Academic Publishers P.O. Box 9000. 2300 PA Leiden. The Netherlands and by Wm. D. Eerdmans Publishing Company S.E. Michigan. Cambridge. First edition 1995, Second extensively revised edition 1999. 998 p.
- TWOT – *The Theological Wordbook of the Old Testament*, by R. Laird Harris, Gleason L. Archer Jr., Bruce K. Waltke, originally published by Moody Press of Chicago, Illinois, 1980. References to Strong’s Concordance, Theological Wordbook of the Old Testament, and Goodrich-Kohlenberger numbers have been added by Logos Research Systems, Inc. Oak Harbor, Washington, 2000. По BibleWorks.

ЦИТИРАНИ СВЕЩЕНИ КНИГИ

ПРЕВОДИ И ИЗДАНИЯ НА БИБЛИЯТА

Библия 1914: Ревизирано издание на Цариградския превод от 1871 г.

Изданието е печатано във Виена. Чрез CrossBgBible. Това е дигитално издание на Цариградската Библия от 1914 г. Copyright © 2008, Ревизия на текста © Bibliata.com & Duh-i-istina.net.

Библия, 1940: *Библия или Свещеното Писание на Стария и Новия завет. Вярно и точно преведена отъ оригинала.* Ревизирано издание, Библейско дружество, София.

Библия, 1992: *Библия сиреч книгите на Свещеното писание на Вехтия и Новия завет*, издава Св. Синод на Българската църква, София, 1992.

„Верен“: *Библия или Свещеното Писание на Стария и Новия завет. С препратки, паралелни пасажи и тематичен конкорданс.* Първо издание, София, 2000, Издателство „Верен“. Второ издание. София, 2001, Издателство „Верен“. 1415 с. = „Верен“, 2002.

Библия, 2001: *Библия или Свещеното писание на Стария и Новия завет. Вярно и точно преведено от оригинала.* Българско библейско дружество със съдействието на Обединените библейски дружества - UBS. София, 2002.

ARC - The Brazilian Portuguese João Ferreira de Almeida, Revista e Corrigida (ARC), Copyright (c) 1969 Sociedade Bíblica do Brasil (Bible Society of Brazil)

ASV - The Holy Bible, American Standard Version 1901 (ASV), similar to the English Revised Version of 1881-1885, both being based upon the Hebrew Masoretic text for the OT and upon the Westcott-Hort Greek text for the NT.

BFC - French Bible en français courant, édition révisée, Copyright (c) 1997, Société biblique française (French Bible Society).

BKR - Czech Bible Kralická: Bible svatá aneb všecka svatá písmena Starého i Nového Zákona podle posledního vydání kralického z roku 1613.

BTP - The Polish Millennium Bible 1984, 4th Ed. (BTP): Polish Biblia Tysiąclecia, Wydanie 4, 1965/1984, Copyright © 1997, Wydawnictwo Pallottinum, Poznān. Widely accepted by both Catholics and Protestants.

DRB - The French Version Darby 1885 (DRB), Copyright (c) 1991, Bible et Publications Chretiennes, Valence FRANCE. S.V.P. Repandez la Bible Online parmi vos amis.

IEP - The Italian NVB Nuovissima Versione della Bibbia San Paolo Edizione (IEP), Copyright © 1995-1996, San Paolo Edizione, Roma ITALIA.

KJV - Authorized Version - 1769 Blayney Edition of the 1611 King James Version of the English Bible - with Larry Pierce's Englishman's-Strong's Numbering System, ASCII version Copyright © 1988-1997 by the Online Bible Foundation and Woodside Fellowship of Ontario, Canada. Licensed from the Institute for Creation Research.

LSG - The French Louis Second Version 1910 (LSG) keyed to

Englishman's-Strong's Numbering System, plus with Verb Parsings, ASCII version Copyright © 1988-1997 by the Online Bible Foundation and Woodside Fellowship of Ontario, Canada. Licensed from the Institute for Creation Research.

LUO - The German Luther Bibel 1912 (LUO) mit Englishman's-Strong's Kodierungen linked to the words, and Verb Parsings System, Copyright © 1995 by IMPORTANTIA, PO Box 9187, 3301 AD Dordrecht, The Netherlands. All rights reserved.

LXT - LXX Septuaginta (LXT) (Old Greek Jewish Scriptures) edited by Alfred Rahlfs, Copyright © 1935 by the Württembergische Bibelanstalt / Deutsche Bibelgesellschaft (German Bible Society), Stuttgart. Used by permission. The LXX MRT (machine readable text) was prepared by the TLG (Thesaurus Linguae Graecae) Project directed by Theodore F. Brunner at University of California, Irvine.

NAB - The New American Bible with Revised New Testament and Revised Psalms, and with Roman Catholic Deutero-Canon. "New American Bible, Copyright (c) 1991,1986,1970 by the Confraternity of Christian Doctrine, 3211 Fourth Street, N.E., Washington, D.C. 20017-1194, USA, is used by license of copyright owner.

NAU - NAS - The New American Standard Bible (NAS[1977] and NAU[1995]), 1960, 1962, 1963, 1968, 1971, 1972, 1973, 1975, 1977, 1988, 1995, and La Biblia de Las Americas, 1986, both by The Lockman

- Foundation. This excellent translation is an updated edition of the ASV [see above], with the entire Bible completed in 1971. Both the 1977 NASB English Bible translation and the 1995 New American Standard Bible 1995.
- NKJ - The New King James Version NKJV (NKJ), Copyright (c) 1982, Thomas Nelson, Inc.
- NRS - The New Revised Standard Version NRSV (NRS) of the Bible. The Scripture quotations contained herein are from the New Revised Standard Version (NRSV) of the Bible, 1989, Division of Christian Education of the National Council of the Churches of Christ in the United States of America.
- NRV - The Italian La Sacra Bibbia Nuova Riveduta, 1994, Società Biblica di Ginevra (Geneva Bible Society), CH-1211 Ginevra.
- RST - The Russian Synodal Text of the Bible (Orthodox Synodal Edition 1917), with Russian Lexicons, 1996, Bob Jones University.
- RSV – The Holy Bible, Revised Standard Version 1952, the authorized revision of the American Standard Version of 1901, 1946, 1952, 1973 by the Division of Christian Education of the National Council of Churches of Christ in the United States of America.
- RWB - The English Revised 1833 Webster, Update 1995 with Pierce's Englishman's-Strong's Numbering System, ASCII version, 1988-1997.
- RVA - The Spanish La Santa Biblia Reina-Valera Actualizada, 1989, Version

Reina-Valera Actualizada, 1982, 1986, 1987, 1989 de la Casa Bautista de Publicaciones.

UKR - The Ukrainian Version (UKR) of the Bible, 1996 Bob Jones University.

VUL - Biblia Sacra iuxta Vulgatam Versionem, Vulgate Latin Bible, R. Weber, B. Fischer, J. Gribomont, H.F.D. Sparks, and W. Thiele (eds.) [at Beuron and Tuebingen], 1969, 1975, 1983 by Deutsche Bibelgesellschaft (German Bible Society), Stuttgart.

WTT - Biblia Hebraica Stuttgartensia BHS (Hebrew Bible, Masoretic Text or Hebrew Old Testament), K. Elliger and W. Rudolph (eds.) of the Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart, Fourth Corrected Edition, 1966, 1977, 1983, 1990 by the Deutsche Bibelgesellschaft (German Bible Society), Stuttgart.

ПРОГРАМИ, СЪДЪРЖАЩИ РАЗЛИЧНИ ПРЕВОДИ НА БИБЛИЯТА

BibleWorks98: Copyright © 1998 BibleWorks, LLC. Hermeneutika, Big Fork, Montana; P.O. Box 6158 Norfolk, Virginia.

CrossBgBible: CrossBgBible, Ver. 0.8. CrossBgBible е защитена с GPL лиценз. Разпространява се напълно свободно и безплатно! За създаването ѝ е използван само свободен, безплатен софтуер (QDevelop, Qt Open Source Edition, GIMP, Linux). Официален сайт: <http://cross.bibliata.com/>

SourceForge.net: <http://sourceforge.net/projects/crossbgbible/>

bibliata.com mat.soft.

КОРАНА

КОРАН – Превод на Свещения Коран на Български език от арабски език
проф. д-р. Цветан Теофанов.

Сайтове, съдържащи превода на български език от арабски език:

- Islamforbulgaria - [Свещеният Коран на Български език с текст на Арабски език](http://www.islamforbulgaria.com/koran/quran/27.An-Naml.htm)

Достъпно на: <http://www.islamforbulgaria.com/koran/quran/27.An-Naml.htm>

- <http://www.koranbg.com/>

- http://d1.islamhouse.com/data/bg/ih_books/single/bg_Translation_of_the_Meanings_of_the_Quran.pdf

ТАЛМУД

Талмуд 1935-1948: *Soncino Babylonian Talmud*. Translated into English with notes, glossary and indices under the editorship of rabbi Dr. I. Epstein B.A, Ph.D., D.Lit. Foreword by the very Rev., the late chief rabbi Dr. J.H.Hertz. The Soncino Press, London, 1935-1948. 12 800 p.

ЗОАР

Зоар – основното произведение в корпуса на Кабалистичната литература. Написана е от Мойсей де Леон на арамейски през XIII, с претенция, че е книгата на Шимон Бар Йохай, равин живял през II в.

Alphabet of Ben Sira

Alphabet of Ben Sira – „Азбуката на Бен Сирах“ (Alphabetum Siracidis;

Othijoth Ben Sirah) е анонимен средновековен текст, вдъхновен от Мъдростта на Сирах. Тя датирана някъде между 700 и 1000 г. Това е компилация от два списъка с поговорки, 22 на арамейски и 22 на иврит. Всяка поговорка е последвана от агадичен коментар. Работата е характеризирана като сатирична и съдържа препратки към мастурбация, кръвосмешение и пръдни. Текстът е преведен на латински, идиш, ладино, френски и немски език. Частичен превод на английски език се появява в 1998 г.

КЕБРА НАГАСТ (ЕТИОПСКА ХРОНИКА)

Кебра Нагаст 2000. *The Queen of Sheba and Her Only Son Menyelek (Kěbra Hagast)*. Transl. Sir E.A. Wallis Budge. Ethiopian Series. Cambridge, Ontario, 2000. („Кебра Нагаст“, или „Книга на славата на царете на Етиопия“, е традиционна етиопска хроника, на мъртвия език геез, съществуваща поне от 7 века.